

FUZÛLÎ'NİN DİVANINA SOSYAL PSİKOLOJİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ (ÖTEKİLEŞTİRİLMİŞ FUZÛLÎ)

Zülfî GÜLER*

Özet

Fuzûlî'nin şiirinin genel temaları, tasavvuf düşüncesiyle de geniş bir uyum sağlayan aşk, hicran ve hüznün, mihnet ve gam, yalnızlık, fakirlik, talihsizlik gibi hususlardır. Yalnızlık Fuzûlî'nin en çok ve en hoş işlediği temalardan biridir. Kaderden, talihten, felekten yakınma Fuzûlî'de çok görülen ifadelerdir. Fuzûlî, her fırsatta kendisinin mazlum, talihsiz, zavallı, fakir olduğunu söyler. Onun bu kötümser, karamsar psikolojik durumunun içinde yaşadığı toplumdan kaynaklandığı bellidir.

Fuzûlî'nin doğup büyüdüğü ve yaşadığı topraklar, Kerbela olayının meydana geldiği, ondan sonra sürekli çatışmaların yaşandığı yerlerdir. 16. yüzyılda Bağdat ve çevresinde Şii ve Sünni halk arasındaki düşmanlık ve nefret iyice artmıştır. Fuzûlî'nin yaşadığı çatışma ortamı onda o kadar derin psikolojik izler bırakmıştır ki onun kötümserliği ve yalnızlık hissi bütün eserlerinde daima hissedilir.

Fuzûlî Şii'dir, önce Şii Şah'a ve valisine kasideler sunmuştur. Bundan dolayı Sünni yönetimin ve Sünni halkın Fuzûlî'ye pek yakınlık göstermedikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetimi zamanında, Kanuni'ye ve yöneticilerine yaklaşması da Şii arkadaş ve dostlarının kendisinden uzaklaşması sonucunu doğurmuş olmalıdır. Böylece Fuzûlî, birbirini dışlamış olan bu iki dini kesim tarafından da dışlanmış, ötekileştirilmiş yalnız kalmıştır. Fuzûlî'nin kötümserliğinin en önemli sebebi bu yalnızlıktır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Ötekileştirme, Yabancılaşma, Yalnızlık, Melamet.

OVERVIEW OF SOCIAL PSYCHOLOGY IN TERMS OF THE COURT OF FUZULİ (ISOLATED FUZULİ)

Abstract

The general themes of Fuzuli's love poetry are bitterness of heart and sadness, trouble and sorrow, loneliness, poverty, misfortune, such as issues. Fuzuli's most common complaints are the expressions of destiny, fate and luck. At every opportunity, Fuzuli says that he is innocent, luckless, miserable and poor. His pessimistic, pessimistic mood is evident due to the society in which he lived.

Fuzuli was born and raised and lived in the land where the event of Kerbela, then a permanent places of conflict. At 16. century in and around Baghdad, the Suni-Shiite enmity and hatred among the population have increased well. Fuzuli lived in it so deep psychological conflict that has left traces of his pessimism and feelings of loneliness always felt in all his works.

Fuzuli is Shiite. He has presented Qasidas to the Shah and governor. Therefore, it is understood that Fuzuli has not been taken much affinity by the Sunni and the Sunni government of the people.

At the time of Ottoman rule, the approach of Kanuni and his managers has also resulted in the Shiite friends, and friends should be moving away from him. Thus, Fuzuli was really isolated and leaved lonely by these two religious slaughter people. The most important reason for his pessimism is loneliness.

Key Words : Fuzuli, isolation, otherization, alienation, reproach.

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. zguler@kmu.edu.tr

GİRİŞ

Divan şairinin diğer bütün sanatkârlar gibi içinde bulunduğu çevre ve toplumdan etkilendiği araştırmacılarca kabul edilmekle beraber, divan şiirinin bazı genel kurallara bağlı, çevre ile ilgilenmeyen ve toplumdan uzak bir sanat olduğu genel kanaati yüzünden, eski Türk edebiyatı mahsullerini sosyoloji ve sosyal psikoloji disiplinleri çerçevesinde incelemek adet haline gelmemiştir. Biz, bu yazımızda Fuzûlî'nin içinde bulunduğu içtimai yapı ve karşılaştığı sosyal davranışların ve olayların onun kişiliğini ne derece ve ne yönde etkilediği hususuna sosyal psikoloji açısından baktık. Onun, bu etkiyi eserlerine nasıl aksettirdiğini de göstermeğe çalıştık.

İnsanın kişiliği sosyal ortamda oluşur ve şekillenir. Kişinin, diğer insanlarla münasebetleri, eğitim öğretim ile öğrendikleri, belleğinde, ruhunda, gönlünde iz bırakan tüm tecrübeleri kişiliğinin şekillenmesini sağlar. İnsanlar davranışlarını ayarlamada, kültür ve bilgi kazanımında, duygu ve düşüncelerinin hatta hayallerinin oluşumunda, toplumsal ilişkilerden ve diğer insanlarla olan birlikteliklerden etkilenirler. “Bir insanın kendi gerçeklerini algılayış biçiminde diğer insanların onun hakkında söyledikleri ve düşündüklerinin payı oldukça önemlidir” (GEÇTAN 1996:109).

Fuzûlî'nin kişiliği ve psikolojisi üzerinde inceleme yapanlar onun aşk ve ıstırap şairi olduğunu, hicranın ve yalnızlığın acılarından, zulümden, fakirlikten, melametten çok bahsettiğini, talihsizlikten, kimsesizlikten çok yakındığını tespit etmişler; onun bu bedbin ruh halinin sebebini, daha çok yaşadığı ortamın mistik düşünceye müsait olmasına, kendisinin de tasavvufa yönelmesine bağlamışlardır. Yine aynı araştırmacılar “Fuzûlî'nin eski şairlerimiz içerisinde hayatını eserlerine en çok aksettiren bir şair” (Mazıoğlu 1997:2663) olduğunu da belirtmişlerdir.

Demek ki Fuzûlî, içinde bulunduğu sosyal ortamdan büyük ölçüde etkilenmiş ve bu etkiyi eserlerine geniş ölçüde yansıtmıştır. Onun yaşadığı sosyal ortamı kendi tasvirleriyle ana hatlarıyla tanıyalım, sonra da bu ortamın onun kişiliğini ne yönde etkilediğini ve bu tesirin eserlerine ne biçimde yansıdığını ifadeye çalışalım.

Hz. Peygamberin vefatından hemen sonran İslam toplumunda muhalefet ve tefrika başlamıştır. Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra bu tefrika iyice alevlenmiş; Kerbela hadisesi ile de İslam ümmeti, Şii ve Sünni diye, birbirine düşman iki büyük kesime ayrılmıştır. Bu ayrılık ve düşmanlık hemen bütün İslam memleketlerinde yaşanmakla beraber, en çok Bağdat ve çevresinde siyasi çekişmelere, büyük çatışmalara ve katliamlara sebep olmuştur.

Fuzûlî'nin yaşadığı 16. yüzyıl başlarında “Şah İsmail, güçlü ve cesur şahsiyetinde şeyhlikle şahlığı birleştirip Safevî devletini kurunca Şiilik, kendi devletine bağladığı her memlekette kuvvetli bir dinî propaganda silâhı olmuştur. Gerek Şah İsmail gerek Şah Tahmasb devirlerinde Bağdat ve yöresi Safevîlere ait iken, Irak'ta Şiilik çok revaçtadır. O zamanlarda da Irak'ta Şiiler tarafından kutsal sayılan yerlere her yıl Muharrem ayında binlerce insan taşınmaktadır. Ancak, sosyal hayatta ve edebiyatta bu Şii-Sünni düşmanlığı sürüp gitmektedir” (Karahana, 2989:54-55).

Şah İsmail'in devlet sınırlarını genişletme, bilhassa Bağdat ve yöresini kendine bağlama amacıyla, Şii-Sünni düşmanlığından yararlanması, Osmanlıların da onunla mücadeleye girmesi sonucunda 16. yüzyılda Bağdat'ta Şii

ve Sünni halk arasındaki düşmanlık ve nefret iyice artmıştır. Bu nefret, bazen devlet otoritesini zulme döndürmüş, bazen de çatışmaları, katliamları doğurmuştur.

İşte Fuzûlî, toplumun böyle hiziplere ayrıldığı bir ortamda yaşamıştır. Fuzûlî, Farsça divanının önsözünde bu ortamı, kendisinden şiir yazmasını isteyen birisine söylediği sözlerle anlatır: “Sevda-zede benden bu fenni ummak şayan-ı hayrettir. Zira doğduğum ve yaşadığım yer Irak-ı Arap’tır. Burası padişahların gölgesinden uzak kalmıştır. Şuursuz halkı yüzünden mamur değildir. Burası öyle bir bostandır ki salınan servileri sam yelinin kasırgaları, ve açılmamış goncaları ise mazlum şehitlerin mezarlarının kubbeleridir. Burası öyle bir ayş u tarab meclisidir ki şarabı parçalanmış ciğerlerin kanı, nağmeleri avare gariplerin feryatlarıdır. Mihnet artıran çölünden bir rahat rüzgârı esmemiş, belalarla dolu beyabanında bir damla ihsan bulutu bir zerre toz bastırmamıştır. Böyle riyazet (çile) bahçelerinde gönül goncası nasıl açılır ve dil bülbülü ne terennüm eder” (Karahan 1989:70).

Alttaki beyit “te’sîr-i devlet” terkinin anlamlarına göre değişik manalar kazanabilir. Biz Fuzûlî'nin hayatı ve yaşadığı ortam açısından düşündüğümüzde beyte, “âlimin, bilginin ağırlığı, vakarı, metaneti sabit değil, rüzgâra kapılmış lale yaprağı gibi esen yele göre hareket ediyor. Devletin tesiri, servinin sudaki görüntüsü gibi tepetaklak olmuş” anlamı verilebilir. Siyasetin, insanların davranışlarına hatta ilme yön verdiği, âlimlerin dahi dalkavukluk ettiği, adaletin yerine zulmün hakim olduğu, devletin tesirinin, yönetiminin, otoritesinin tersine döndüğü, karmakarışık bir ortam bundan daha şairane bir dille nasıl tasvir edilebilir.

Yelde berg-i lâle tek temkîn-i dâniş bî-sebât

Suda ‘aks-i serv tek te’sîr-i devlet vâjgûn G sh.356**

Fuzûlî'nin yaşadığı çatışma, kavga, fesat ortamı onda o kadar derin psikolojik izler bırakmıştır ki onun kötümserliği, güvensizliği, yalnızlık ve kimsesizlik hisleri bütün eserlerinde daima hissedilir; dikkat edildiğinde, eserlerinde hep bu çatışma ortamını yansıttığı görülür. Fuzûlî, Beng ü Bade’de beng ile badeyi ve yandaşları olarak gösterdiği meze ve çerezleri çatıştırır; (eğer Fuzûlî’ye ait ise-ki konusu bakımından ona yakışmaktadır.) Sohbetü’l-esmar’da meyve ve sebzeleri münakaşa ve kavga ortamına çeker. İnsanların fesadından, kötülüklerinden, peygamberlere ve Ehl-i Beyt’e ettikleri zulüm ve işkencelerden bahseden Hadîkatü’s-sü’edâ adeta çatışma, kavga ve fesat tarihi gibidir. Rind ü Zahid isimli eserinde, aralarında anlayış ve inanış farkı olan baba ile oğulun (Zahid ile Rind’in) anlaşmazlıkları ve fikir çatışmaları vardır. Leyla ile Mecnun’da da buna benzer anlaşmazlık ve çatışmaların, Mecnun ile babası ve kabile halkı arasında, Leyla ile ebeveynleri arasında yaşandığı görülmektedir. Denilebilir ki Fuzûlî, kendi yaşadığı yabancılaşma ve ötekileşmeyi yahut ötekileştirmeyi eserlerindeki kahramanlarına, yine kendisinin yaşadığı gibi bir kavga ortamı içerisinde yaşatmıştır. Fuzûlî, daima Mecnun’u kendine örnek edinmiş, divanında birçok beytinde kendini onunla kıyaslamıştır; âşıklıkta, aşk derdi çekmede, acıya, kedere tahammül etmede, melamette kendini Mecnun’dan üstün tutmuştur. Mecnun ana ve

** Beyitler, Fuzulî Türkçe Divan, Akyüz, Kenan vd. (1958) baskısından alınmıştır.

KISALTMALAR

G :Gazel
K :Kaside
Rub :Rubai
Mrb :Murabba
Tc :Terci-bend
Kt :Kit’a

babasına, içinde yaşadığı topluma, insan hayatına yabancılaşmış bir kişidir; hatta Leyla'ya, kendine dahi yabancılaşmıştır.

Divanındaki manzumelere bakıldığında, bahar mevsiminin neşe, eğlence ilhamı ve yaşama sevinci vereceği yerde, Fuzûlî'ye hüzün verdiği, zulmü hatırlattığı görülür. Divanının başındaki tevhidin bahariye olan nesib kısmında Fuzûlî, bahar bahçelerinde adeta kendi içinde yaşadığı toplumu görmektedir: Bahar gelince kanın ısınması, coşması sonucunda, ıstırap ve heyecan ile gül dalının teninde ukdeler meydana gelir; bahçe hacamat edilmiş, bıçaklanmış bir insan vücudu gibi yer yer kızıl kana boyanır. Fuzûlî, Tanrı'nın sanatını, meydana koyduğu güzellikleri seyir için gül bahçesine gittiğinde, bahçenin güzellerini, zarif kişileri gereksiz bir kavgaya, münakaşaya tutuşmuş ve yanlış yola sapmış halde görür; toplumun bu aydın kişilerinin hepsi bir kurtuluş yolu istemekteler, ama hepsinin de isteklerinin delili çürük ve beyhudedir.

Bahârdan ten-i gül-bünde eyleyüp heyecân

Harâret-i demevî kıldı 'ukdeler peydâ K. sh.37

Boyandı kanı ile safha-i çemen gül gül

Meger ki fasdına hükm eylemiş tabîb-i hevâ

Bisât-i gül-şene dün eyledüm güzer ki demî

Kılam nezâre-i âsâr-ı san'at-ı Mevlâ

'Acep nizâ'da gördüm çemen zarîflerin

Ta'accüb ile kamu sâlik-i tarîk-i hatâ

Kamu kemâl ile müsted'î-i tarîk-i necât

Velfî kamusuna bâtil delîl-i istid'â

Cafer Çelebi övgüsünde yazılan bir kasidenin nesibinde de Fuzûlî, bahar günlerinin neşe vermediğini; baharın güvensizlik getirdiğini, tabiata emniyetsizlik ve huzursuzluk yaydığını söylemektedir. Çünkü baharda bulutlar ağlar; laleazar kana gark olur; sel sahranın sinesini yırtar; gonca gelininin eteğine diken takılır; jale taşları gül dallarının bedenini morartır; akarsular çiçek bahçesini zincirlerle bağlar. Aynı kişi için yazılan bir başka kasidede ise, gonca çocuğu sünnet edilir, bahçeye kan ve cerahat saçılır.

Dostlar eyyâm-i gül olsaydı eyyâm-i sürûr

Ra'd-i nâlân dem-be-dem kılmazdı ebri eşk-bâr K sh.92

Fasl-i gül tab'ında emniyetten olsaydı eser

Gark-i hûn-i lâle-zâr olmazdı tîğ-i kûh-sâr

Sîne-i sahraya tîğ-i seylden düşmezdi çâk

Nev-'arûs-i goncenün dâmânını dutmazdı hâr

Jâle daşından göğmezdi teni gül-bünlerün

Gül-şeni zencîre etmezdi mukayyed cûy-bâr

Çemende eylediler tıfl-i gonceyi mahtûn

Saçıldı gül-şene gül gül cerâhatinden kan K sh.94

Fuzûlî böyle bir nefret ortamında yetişmiş, kendisi de bu nefreti ve düşmanlığı yaşamış ve yaşatmıştır. Fuzûlî “doğup büyüdüğü toprakların dinî havasını her defasında teneffüs etmiş ve her fırsatta bunlara bağlılığını dile getirmiştir. Hz. Peygamber'e, ailesine ve Oniki İmam'a içten bir sevgiyle bağlı olan Fuzûlî Şiidir” (Mengi, 1995:141).

Şah İsmail Bağdat'ı aldıktan (1508) “iki sene sonra, Horasan tarafında Özbek Han Şeybek'i yenerek kafatasını şarap kadehi yaptıktan hemen sonra, Fuzûlî'nin, Beng ü Bade mesnevisini hayranlık ve takdir dolu beyitlerle Şii Şah'a ithaf etmesi ona karşı saygı ve bağlılığına bir delil olarak ele alınabilir” (Karahan 1989:79).

Şah İsmail'in Bağdat'a vali olarak bıraktığı İbrahim Han, Fuzûlî'yi tanımış ve beraberinde Bağdat'a götürmüştür. “İbrahim Han'ın koyu Şiiliği, Hz. Ali'nin ve Irak havalisinde yatan imamların türbelerine gösterdiği saygı ve yaptığı ziyaretler, Kerbelâ'ya asker toplayışı.... Şairimizin takdir ve hayranlığını çekmişti. Fuzûlî, İbrahim Han'a yazdığı kasidelerinde, Safevî-Şii Hanlığını ve onun emirini göklere çıkarmaktadır” (Karahan 1989:80). Şah İsmail'e ve Bağdat valisine sunduğu kasidelerine bakıldığında, hatta sadece, İbrahim Han'ın Kerbelâ'ya asker yığması üzerine söylediği şu beyte bakarak, Fuzûlî'nin bu döneminde, müfrit, intikam peşinde ve düşüncesinde olan bir Şii olduğu söylenebilir.

Çü deşt-i Kerbelâ'ya leşker-i İslâmı cem' itdün

Yakîn oldu ki Şâh-i Kerbelâ'nın istenür kanı K sh.88

“Fuzûlî'nin Şiiliğini düşündüren ifadeler bunlarla sınırlı değildir. Şair, Şia'ya olan bağlılığını her fırsatta dile getirmiş, Hz. Ali ve Oniki İmam övgüsünde kasideler kaleme almıştır. O, kasidelerinde ve divanının muhtelif yerlerinde Hz. Ali'yi “şâh-ı velâyet” olarak anmaktadır. Fuzûlî, Hz. Hüseyin'in katledilişini sıkça hatırlatmakta, ona “Şâh-ı Kerbelâ” ve “Şâh-ı Şehit” sıfatlarını vermektedir” (Kesik, 2004: 280).

İbrahim Han'ı öldürerek yerine geçen yeğeni Zülfikâr Han'ın Osmanlı'ya bağlılığını sunmasından sonra Fuzûlî Necef'e dönmüş, bir müddet hamisiz ve sessiz kalmıştır. Bağdat'ın Osmanlı yönetimine girmesinden sonra da

Fuzûlî, Kanunî'ye ve paşalarına, Bağdat valilerine kasideler ve eserler sunmaya başlamıştır. Fakat Fuzûlî'nin Sünni yönetimi hiçbir zaman benimsemediği söylenebilir.

Fuzûlî'nin meşhur Şikâyetname'sinde Osmanlı yönetimini, padişah da dâhil yöneticilerini istihza ile yerer mahiyette ifadeler bulunduğu okuyanın dikkatinden kaçmamıştır. Kızgınlık duygularını gizlemeden yazdığı bu mektubunda şair, “dokuz eflake pâ-yı istiğnâ urur iken evkaftan dokuz akçe vazifeye kanaat kılıp ‘arz aldım’ derken, kendisine verileceği söylenen dokuz akçenin, Osmanlının büyüklüğüne yakışmayacak, hatta onu alçaltacak derecede az olmasına rağmen, kendisinin bunu lütfen kabul ettiğini ima etmiştir. Onun, Bağdat kadısı Mehmet Gazi'ye yazdığı bir kasidedeki şu fahriye beytinde de buna benzer bir söyleyiş vardır. “İyilik, lütuf, bağış Süleyman tarafından sunulsa dahi, benim değerimin, itibarımın, şerefimin yüksekliği buna iltifat etmez” diyen şair, Süleyman ismiyle Osmanlı padişahını kastetmiş olmalıdır.

Rif'at-i kadrüm iltifât etmez

Ger Süleymân kılursa 'arz-ı 'atâ K sh.76

Yine Şikâyetname'de “dedim beratımın mazmunu niçin suret bulmaz? Dediler zavaiddir husulü mümkün olmaz. Dedim böyle evkaf zevaidsiz olur mu? Dediler zaruriyat-ı asitaneden ziyade kalırsa bizden kalır mı? Dedim vakıf malın ziyade tasarruf etmek vebaldir. Dediler akçemizle almışız bize helâldir.” Cümlelerinde ise, padişahın ve yöneticilerin gereksiz harcamalar yaptıkları, vakıf mallarını halkın yararına değil kendi arzuları için kullandıkları ve bu arada vakıf yönetiminin ve gelirlerinin birilerine satıldığını ima eden ifadeler kullanmıştır.

Fuzûlî, Kanunî'ye ve devlet ricaline yazdığı kasidelerde sözün tevriyesinden ve kinayesinden yararlanarak, övgüyle beraber yergiye de yorumlanabilen beyitler söylemiştir. Sultan Süleyman methinde söylenen şu beyitlerde “O adil sultan devlet fidanının meyvesidir. Ondan evvel “felek-mikdar” (felek sayısı kadar ya da felek derecesinde) sultanlar gelmiştir. Ondan önce gelip giden sultanlar fena olduysa şaşılır mı (ya da ona ne)? Ağaçlar meyve verecekleri zaman çiçeklerini dökerler.” İkinci beyitteki “fena olduysa” sözü “kötü olduysa” ya da “yok olduysa” anlamlarına gelecek biçimde söylenmiştir.

Meyve ol Sultan-ı 'âdildür nihâl-i devlete

Sâbıka gelmiş selâtin-i felek-mikdâr gül K sh.40

N'ola ger sâbıklar olduysa fenâ oldur garâz

Meyve gösterdükde dökmek resmdür eşcâr gül

Aynı kasidedeki şu beyitte ise “Fuzûlî, her ne kadar sana değer vermiyorlarsa da sen yine de sultanı öv, çünkü gülün hara yar olması bu devirde âdettir.” diyerek Fuzûlî, kendini güle, Sultanı dikene benzetmiştir. Ayrıca bu söyleyişte, övgüyü kerhen yaptığı; o zamanda dalkavukluğun geçer akçe olduğu iması da vardır.

Gerçi yohtur i'tibârun medhin et izhâr kim

'Âdet-i devr-i zamândur hâre olmak yâr gül K sh.40

Kanuni övgüsü için söylenmiş şu beyitte “halkın muhtaç olduğu her şeye o doymuştur; halkın sahip olmakla iftihar ettiği şeylerden o ar eder” denilmiştir. Bu sözler, o devrin kültürüne ve padişaha bakış açısına göre, bir padişahı yüceltme sayılabilirse de devlet yönetiminin başında bulunan, halkın huzur ve refahını teminle sorumlu bir kişi için söylendiği düşünülürse, yergi anlamları da çıkarılabilir.

Her ne kim ‘âlem ana muhtâc ol andan gâî

Her ne anunla tefâhur halka andan ana ‘âr K sh.48

Fuzûlî aşağıdaki beyitlerinde, Kanuni’yi yücelterek onun “heft ahter”e, dolayısıyla feleklere hükmettiğini söylerken, bu gezegenlerle onun emrindeki sadrazam, vezir ve paşaları kastediyor gibidir. Bu beyitlerde padişah ve emrindeki yöneticiler hakkında şunları söylüyor. “İstek Kâ’be’sinin yolunu keserlerse şaşılmaz, onların yuları o kazaya ve kadere hükmeden padişahın elindedir. Onun zamanında işleri düzene koyma, kötü gitmesini önleme düşüncesi dünyadan kalkmıştır; devrinde bir temele dayanma sorumluluğu yok olmuştur. (Paşalar) bizim bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını emretme yetkimiz yoktur, bütün yetki padişahıdır, ne emrederse biz onu yaparız, diye apaçık söylerler.” Bu söyleyişlerde, halkın isteklerinin dikkate alınmadığı, hatta istekte buluma yolunun kesildiği, işlerin karıştığı, düzenin bozulduğu, imadan da öte bir dille ifade edilmiştir.

Kat’-i râh-ı Kâ’be-i maksûd ederlerse n’ola

O1 kazâ-hükm ü kader-fermâna vermişler mehâr K sh.49

Münkatî’dür dehrden ‘asrında tedbîr-i umûr

Mürtefi’dür çerhden devrinde teklîf-i medâr

Fâş söylerler ki biz ma’zûluz emr ü nehyden

Hâkim oldur andadır fermân anundur ihtiyâr

Şu beyitlerde ise övdüğü kişinin feleklere hükmedecek kadar dirayetli olduğunu söylerken, onun muhaliflerini katleden bir zalim olduğunun ifadesi vardır.

‘Arş-temkîn felek-mertebe Kâdir Çelebi

Ki felek tabî’idür her neye fermân eyler K sh.100

Çerh bir tîğ çeküpdür yeni aydan ki müdâm

Kimi gördiyse muhâlîf ana kurbân eyler

Fuzûlî bu beytinde de Mustafa Çelebi’nin cehaletini ima etmiştir.

Eline almaz imiş Mustafa kalem derler

Bu zillet ile besî olmuş idi hâr kalem K sh.103

Fuzûlî, Veys Bey'i överken "senin ihsanının yağmuru memleketin imarını bayıra verir; ab-ı hayatın ölüleri dirilttiği gibi." demiş ve "bayıra vermek" deyimini "yokuşa sürmek" in zıddı olarak "kolaylaştırmak" anlamında kullanmıştır. "Bayıra vermek" sözüne "salıvermek, başıboş bırakmak," anlamı da verilebilir.

Verür ta'mir-i mülki bayıra bârân-ı ihsânun

Nicük kim âb-ı Hızır emvâtı hayy u câvidân eyler K sh.109

Alttaki beyitte Fuzulî, "karanlıklar nasıl ab-ı hayatı Hızır'dan gizlediyse, biz de ayanın serverine öylece karanlıklardan bir perde turalım" diyor. Ayan, seçkinler, seçilmişler, yöneticiler demektir; şair yöneticilerin başını, övdüğü Veys Bey'i ab-ı hayata benzetmekle beraber onun halktan uzak bir kişi olduğunu da ima ediyor. Ayrıca hicab: perde; utanma, arlanma manalarına gelir. Zulmet: karanlık anlamından dolayı mecazen nursuzluk, ilahî nurdan nasipsizlik, müşriklik, cehalet manaları da kazanmıştır. Böylece "hicâb-ı zulemât" sözüne "karanlıklardan perde" anlamı verildiği gibi, "karanlığın, nursuzluğun, cehaletin utancı" anlamı da verilebilir. Öyleyse Fuzûlî bu beytin içinde hiciv ve istihza gizlemiştir denilebilir.

Dutalım ser-ver-i a'yâna hicâb-ı zulemât

Hızır'dan âb-ı hayâtı nice ihfâ eyler K sh.122

Fuzûlî'nin Şii olduğunu, Şii şaha ve yöneticilerine kasideler yazdığını Osmanlı yöneticileri mutlaka biliyorlardı; onun, sunduğu kasideleri ve mektubunu okuduklarında, bu hiciv ve istihza imalarının da farkına varmışlardır. Bu yüzden Sünni yöneticilerin Fuzûlî'ye lütufkâr davranmadıkları düşünülebilir.

Ötekileşme

Toplumları meydana getiren bireylerin ve cemaatlerin her konuda aynı görüşte olması imkânsızdır. İnsanlar arasında inanç ve düşünce ayrılığı mutlaka meydana gelir. Bir ailede dahi fikir ayrılıkları doğabilir. Bu inanç ve düşünce ayrılıkları, kişilerin ve grupların birbirini "öteki" olarak görme durumunu doğurur.

"Din ve inançlar her devirde insan topluluklarının ayrı sınıflara bölünmesine sebep olmuştur. Dinler arasındaki inanç farklılıklarından kaynaklanan bölünmelerden başka, aynı dine mensup insanlar dahi görüş, düşünce ve yorum farklarından dolayı ayrı mezheplere ve değişik meşrep gruplarına ayrılmışlardır. Tarihin temel unsuru insan olduğuna göre bunun böyle olması da kaçınılmazdır. İslam dünyası da bu bölünmelerden nasibini bol bol almış ve ümmet, birçok bakımdan farklar taşıyan türlü hiziplere ayrılmıştır." Şentürk'ün (1996-xv) bu paragrafta belirttiği, "inanç farklılıklarından kaynaklanan bölünmeler, mezheplere ve değişik meşrep gruplarına ve türlü hiziplere ayrılmalar" sözü, sosyal psikoloji açısından "ötekileşme, ötekileştirme, yabancılaşma" terimleriyle ifade edilir. Bir mezhep ya da tarikatın mensuplarına göre, başka mezhep ve tarikata yönelmiş olanlar "ötekilerdir". Bu şekilde meydana gelen "biz ve ötekiler" düşüncesi, mezhep, tarikat ve inanç grupları arasında birbirine karşı bazı tutum ve davranışları da doğurur; toplum içerisinde çatışmalar meydana getirebilir; Kerbelâ olayından bu güne kadar Bağdat ve çevresinde olduğu gibi.

Fuzûlî alttaki ve benzeri beyitlerinde Bağdat ve çevresindeki halk arasında oluşmuş bölünmüşlüğü, cemaatler arasındaki düşmanlığı ifade etmektedir. Cemiyetin birliği, bütünlüğü, düzeni tefrika/ötekileştirme ile bozulmuş;

topluma korku hâkim olmuş, herkes birbirinden korkuyor ve bu durumdan kurtuluş yolu da bulunamıyor. Fuzûlî, ötekileştirme ve sonuçlarını bir beyit çerçevesinde teferruatını da çağrıştırarak söylenmiştir.

Tefrîka hâsıl tarîk-i mülk-i cem'iyet mahûf

Âh bilmen n'eyleyem yoh bir muvâfık reh-nümûn G sh.356

Şii olduğu ve daha önce Şii Şah'a ve valisine kasideler yazmış olduğu bilindiği için Sünni yönetimin ve Sünni halkın, şair olarak saygı duymakla beraber, Fuzûlî'ye pek yakınlık göstermedikleri anlaşılmaktadır. Sünni Sultana ve yöneticilerine kasideler sunması da Şii arkadaş ve dostlarının kendisinden uzaklaşması sonucunu doğurmuş olmalıdır. Böylece Fuzûlî, iki dinî kesim tarafından da dışlanmış, ötekileştirilmiş ve gerçekten yalnız kalmıştır. Fuzûlî, Hz. Ali övgüsünde yazdığı bir kasidesinde, Şii-Alevi "tarikına ihlâs-i pâk ü sıdk-ı dürüst" ile bağlanmış olmasının "günah ya da hata" olup olmadığını sorması böyle bir ötekileştirilmeden doğmaktadır.

Meni tarîkuna ihlâs-ı pâk ü sıdk-ı dürüst

Çeküpdürür ki sana candan etmişem ikrâr K sh.32

Eger günâh ise ihlâsum eyleyem tevbe

Ve ger hatâ ise sıdkum kılâyum istiğfâr

Bu beyitte "ahımın şimşeği gökyüzünü, gözyaşım yeryüzünü tutmuş; benden, sohbetimden vahşi hayvanlar da kuşlar da kaçır oldular" diyen Fuzûlî, kendi yaşayış tarzının, tutum ve davranışlarının çevresini rahatsız ettiğini, toplum tarafından beğenilmediği için dışlandığını, yalnız bırakıldığını da ifade etmiştir.

Berk-i âhum gök yüzün tutmuş sirişküm yer yüzün

Sohbetümden hem vuhûş etmiş teneffür hem tuyûr G sh.218

Yabancılaşma

"Günlük kullanımda, yabancılaşma; daha çok eski arkadaşlardan veya çevreden uzaklaşma anlamına gelir. Yabancılaşma, psikiyatride genellikle normalikten uzaklaşma demektir. Çağdaş psikoloji ve sosyolojide ise, bireyin toplumda, diğer insanlara veya bizzat kendisine aşırı yabancılık hissetmesi halini anlatmak için kullanılır" (Kızılçelik ve Erjem, 1992). Yabancılaşmanın, çağdaş psikoloji ve sosyolojide ve bilhassa sanayileşmiş toplumlarda yaşayış ve davranış biçimlerini çözümleme için kullanılan, Marksist düşünceye ait çağdaş bir kavram olması, eski toplumlarda yabancılaşma olgusunun yaşanmadığı düşüncesini doğurmaz.

Sosyal psikoloji açısından yabancılaşma, kendi toplum grubunun yaşantısını, inancını, gelenek ve göreneklerini beğenmeme, onları değiştirmeğe çalışma şeklinde beliren bir aşkınlık ya da aykırılık durumunu da ifade eder. Bu tür aşkınlık psikolojisi, her sanatkârda olduğu gibi tevazudan çok bahsetmesine karşın Fuzûlî'de de görülür.

Fuzûlî içinde yaşadığı topluma kendini herkesten farklı ve üstün görmektedir. Bu aşkınlık ya da aykırılık psikolojisi de onu yalnız bırakan ve kendini yalnız hissettiren faktörlerden biridir. Bu rubaisi ve gazel beyti bu hususu ifade etmektedir.

Yoh dehrde bir muvâfık-ı tab' harîf

Kim sohbeti dil-güşâ ola tab'ı zarîf

Feryâd ki nâ-cins müsahibler ile

Bî-fâ'ide zâyi' oldı evkât-i şerîf Rub sh.512

Ey Fuzûlî muttasıl devrân muhalifdür sana

Gâlibâ erbâb-ı isti'dâdı devrân istemez G sh.239

Yalnızlık

“Bir insanın tek başına yaşaması biçimindeki somut yalnızlık, kendi toplum grubuna yabancılaşma biçiminde yaşanan yalnızlık, çevresi tarafından itilme sonucu yaşanan yalnızlık, bir insanın çevresiyle ilişkilerini en aza indirerek kendi seçimi ile yaşadığı yalnızlık ve insanın kendisini anlaşılmamış ve kimsesiz hissettiği gerçek yalnızlık gibi birbirinden çok farklı yaşantıların tümü “yalnızlık” sözcüğü ile dile getirilir” (GEÇTAN 1996:109).

Ötekileştirme ve yabancılaşma Fuzûlî'nin yalnız kalması sonucunu doğurmuştur. Yalnızlık onun en çok ve en hoş işlediği temalardan biridir. O, yalnızlığı kendi seçimi olarak tercih etmiş değildir. Fuzûlî, kendi toplum grubuna yabancılaşma ve çevresi tarafından itilme sonucu, kendisini anlaşılmamış ve kimsesiz hissettiği için yalnızlık duygusuna saplanmıştı.

Aşağıdaki beyitlerde Fuzûlî “uzlet” kelimesini “uzaklaşmak, ayrılmak, yalnız kalmak” anlamında kullanmıştır. O, halkla karışmak, kaynaşmak istemediğini, toplumla ilgisini kestiğini, yalnızlıkta kendisini anka gibi hissettiğini söylüyor. Anka, tekliğin, tek başına yaşayışın, başka bir şeye ve kimseye ihtiyaç duymadan kendi kendine yetmenin, kanaatkârlığın sembolü olmuş efsanevi bir kuştur. Fuzûlî bu özelliklere sahip olduğunu belirtmek için kendisini simurga/ankaya benzetmiştir.

İhtilât-i halkdan çekdüm ta'allük dâmenin

Kâf-i 'uzletde mana sîmurg-nisbet âşiyân K sh.97

'Âlem-i 'uzletin yegânesiyem

Kâf'dan Kâf'a yoh mana hemtâ K sh.76

İçinde bulunduğu toplum tarafından dışlanan kişi halkın kendisine düşman olduğunu düşünür. “Düşmanca eğilimleri denetim altında tutabilmek için kullanılan bir diğer yol da, dünya ile ilişkiyi en azına indirmektir. Bununla anlatılmak istenilen, bir insanın bir odaya kapanması değil, duygusal tepki alanını daraltarak kendini zedelenmekten korumaya çalışmasıdır. Bu mekanizmanın gerisinde, düşman bir dünya içinde kendini yalnız ve çaresiz hissetme olgusu bulunur” (GEÇTAN, 1996:68).

Bu beytinde Fuzûlî “dost ilgisiz, felek acımasız ve sebatsız, dert çok, dert ortağı yok, düşman güçlü, buna karşılık talih çok zayıf” diyor; adeta bütün felek başına yıkılmış, tamamen çaresiz kalmış bir durumda olduğunu ifade ediyor. Şair, feleğin ve halkın düşmanca davranışından söz ediyor.

Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn

Derd çoh hem-derd yoh düşmen kavî tâli' zebûn G sh.356

Fuzûlî yalnızlığını ve kimsesizliğini, çaresizlik ve ümitsizlik duygusunu da katarak en güzel şu beyitlerde ifade etmiştir. Şair tamamen yalnız ve kimsesiz olduğunu ve yalnızlığın kendisini korkuttuğunu söylüyor; yalnızlık belalar girdabı gibi etrafını sarmış, kendisini boğacak duruma gelmiştir. Kapısını açıp derdini soran hiç kimse yok; rüzgârın ara sıra kapısını gıcırdatması da onu tedirgin ediyor. Fuzûlî'nin davranışları, yaşayışı yüzünden halk ona tamamen yabancı olmuş, onu dışlamıştır; kendi derdine kendisi yanıyor, kendi kendine yetmeye çalışıyor.

Yetdi bî-kesliğüm ol gâyete kim çevremde

Kimse yoh çizgine girdâb-ı belâdan gayrı G sh.397

Ne yanar kimse mana âteş-i dilden özge

Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı

Ey Fuzûlî il kamu ağyârum oldu yâr için

Sûz-i dilden gayrı bir dil-sûz yârüm kalmadı G sh.384

Yukarıdaki beyitlerinde olduğu gibi aşağıdaki kıta ve beyitlerinde de “yalnızlık duygusu iddiasız, çaresizliğin kabul edildiği bir anlatımla verilir. Fuzûlî'de bu çaresizlik bazen de yakarış olur. Şair, güçsüzlük, çaresizlik karşısında eziktir” (Mengi, 1996). Yalnızlık, kimsesizlik onu çaresiz bırakmıştır. Bu murabba kıtasında ve beyitte yalnızlığına, kimsesizliğine çare aradığını ancak bulamadığını söylemektedir.

İsteyüp bir çâre çoh yeldüm yügürdüm her yana

Rahm edüp bir kimse, imdâd etmedi mutlak mana

Çâresüz kaldum mürüvvet isteyü geldüm sana

Rahm kıl devletlü sultânüm mürüvvet çağıdur Mrb sh.469

Derdümi 'âlemde pinhân dutduğum nâ-çârdur

Uğrasaydum bir tabîbe âşikâr etmez m'idüm G sh.319

Fuzûlî bu beyitte kendini tarif ederken “ben kimim: kimsesiz, çaresiz, yersiz-yurtsuz, kaderi uygunsuz, ikbali altüst olmuş, bahtı yaman olan birisiyim” diyor. Şair, kimsesizliğini ve çaresizliğini diğer olumsuzluklarla da destekleyerek ifade ediyor.

Men kimem bir bî-kes ü bî-çâre vü bî-hânümân

Tâli’üm âşüfte ikbâlüm nigûn bahtum yaman Tc sh.431

Şu beyitlerde de Fuzûlî, aynı dert ve sıkıntılardan dolayı, yani toplum tarafından ötekileştirilmiş, yalnız bırakılmış olmasından dolayı ümitsizliğe kapıldığını ifade ediyor. İlk beyitte “ümit gölgesi kaybolmuş, buna karşılık arzu ve isteklerin güneşi yakıcı; talihsizlik aşırı derecede, bu kötü durumu giderecek bir tedbir yok.” İkinci beyitte şair kendine seslenerek “bu gam gecesinin biteceğine dair bir ümit yoktur. ‘Sabah olur, gamın karanlığı gider, huzurun aydınlığı gelir’ derler ama bu söz sadece bir tesellidir.” diyerek kesin bir ümitsizlik içerisinde olduğunu belirtiyor. Aslında ümitsizlik ile çaresizlik birbirine bağlı hatta aynı duygulardır. Fuzûlî’yi bu kadar çaresiz, bu kadar ümitsiz hale düşüren durumun kimsesizlik ve yalnızlık olduğunu yine kendisi beyitlerinde belirtmiştir.

Sâye-i ümmîd zâ’il âftâb-i şevk germ

Rütbe-i idbâr ‘âlî pâye-i tedbîr dün G sh.356

Ey Fuzûlî şâm-i gam encâmına yohdur ümîd

Bir tesellîdür sana ol söz ki derler var subh G sh.179

Ama yalnızlık insanı sadece çaresizliğe ve bunalıma sürüklemez; “çoğu kez yapıcı ve yaratıcı sonuçlar doğurur. Yaratıcı insan yapıtlarını ya da buluşlarını ancak böylesi yapıcı bir yalnızlık süresinde ortaya çıkarabilir. Yaratıcı insan ancak yalnız kalabildiği zaman içsel dünyasının zenginliklerine inebilir ve bunları sonradan, eser ya da buluşlar olarak bize ulaştırabilir” (GEÇTAN 1996:109). Bu açıdan bakıldığında, Fuzûlî’yi Fuzûlî yapan, Türk Edebiyatının en büyük şairleri arasına hatta başına koyan, işte bu yalnızlık sürecidir denilebilir.

Fuzûlî evrensel temaları işleyen şiirin kalıcı olacağını biliyordu. Bu yüzden onun şiirinin temaları, tasavvuf düşüncesiyle de geniş bir uyum sağlayan aşk, hicran ve hüzn, mihnet ve gam, yalnızlık ve kimsesizlik, acizlik ve fakirlik, talihsizlik ve nasipsizlik gibi her okuyucuya/her insana tesir eden hususlardır.

Fuzûlî, “Farsça divanının mukaddimesinde içinde büyüdüğü bölgeden bahsederken diyor ki: “mademki mihnet beşiğinde meşakkat sütü ile beslenmişsin ve bu su ve bu havada büyümüşsün, biliyorum ki yaratılışında dert izleri vardır. Ve keder ve acı âlâmeti ise belagatin sermayesidir. Şaire zevk ve safa lazımdır deme. Dertli şiirler yaz ki bu yolda muvaffak olasın. Dertsizin sözünde zevk bulacağını sanma, - çünkü onun gönlünün içinde bir dert, ciğerinde bir dağ yoktur. Aş u işret ve rahat, güzel şiir vücuda getirmez. Mihnet ve gamdan doğan şiir, müessir olur.” (Karahan 1989:185).

Fuzûlî, çile çekmenin insanı olgunlaştıracağına, yücelteceğine inanıyor. Hz. Ali övgüsünde yazdığı kasidesinin nesibindeki şu beyitlerde “gül gonca halindeyken dünya zulmüyle bağı kan dolar; bu sıkıntılı hapis ve zindan halini yaşayıp olgunlaşınca açılır, feraha kavuşur. Yağmur damlası bir müddet midye karnında hapsolür, o da

Yusuf gibi kuyu ve zindan hayatı yaşadktan sonra değerli bir inci haline gelir. Tohum toprak altında sıkıntı ve baskı ile olgunlaşır, toprak üstüne çıkar ve yeşilliğiyle, çiçekleriyle tarlayı süsler. Tıpkı bunlar gibi, sıkıntılara, mihnete, çileye sabreden kişiler de Yusuf örneğinde olduğu gibi, refah ve mutluluk saltanatına erişebilirler” diyor, şair.

Gonce bağı dehr bî-dâdiyle evvel kan olur

Sonra yüz lutf ile gönli açılır handân olur K sh.32

Katre-i bârân ki bir müddet sadef habsin çeker

Yoğ iken kadri tapar kıymet dür-i galtân olur

Dâne toprağ içre şiddet çektiğiçün nice gün

Baş çeküp hırmenlenür ârâyış-i bostân olur

Mihnete sabr eyleyen rahat tapar çün Yûsuf'a

Saltanat tahtının evvel pâyesi zindân olur K sh.33

Melamet

Fuzûlî, en çok yalnızlık, melamet, fakirlik ve istiğna halleriyle övünür; yaşam biçimi olarak bu durumları seçtiğini söyler. Melamet ve yalnızlık, yabancılaşma ve ötekileştirilmenin sonucudur. Melamet toplumun benimsediği yaşam biçimine, davranış kurallarına, gelenek ve göreneklere uymayan, onlara aykırı bir yaşayışın sonucu olarak halkın kişiyi ayıplaması ve dışlamasıdır. Bu durum yalnızlığı da doğurur; kişi ayıplanmaya ve ötekileştirilmeye karşı kendi değerlerini ve benini savunma yolu olarak yalnızlığı seçmek zorunda kalır. Fakirlik ve istiğna ise dünya nimetlerinden hiçbir şeye malik olmama ve olmayı arzu etmeme durumunu ifade eder. Bu düşünüş ve yaşayış tarzı da kişinin kendini dışlayan topluma karşı bir başkaldırısı; kendi kendine yetme çabası, en azından bir benlik savunması olarak kabul edilebilir.

“Onun şiirlerinin başlıca unsurları olan aşkın acılarına tahammül etmek, elem çekmek, halkın ayıplamasına (melamet), başkalarının (ağyar) cefasına katlanmak, sabır, alçakgönüllülük, bütün bunlar tasavvufun da dayandığı esaslar” (Mazıoğlu 1997:31) olmakla birlikte, Fuzûlî'nin “ehl-i melamet”ten olma çabasının, içinde yaşadığı sosyal ortamın sıkıntıları ve halkın dışlaması ile düştüğü ruh hali sonucunda meydana geldiği fikrini göz ardı etmemek gerekir. “Fuzulî, divanında çok yerde “melamet” kelimesini kullanmış ve melamet ehli olmakla övünmüştür” (Selçuk, 2007:500). Tasavvufun icabı ve dervişçe yaşayışın bir gereği olan, tasavvufi bir terim olarak kullanılan “melamet” kişinin toplumuyla yabancılaşması sonucunda meydana gelen, kişi ile halk arasında karşılıklı tutum ve davranış ve bir yaşayış tarzı olarak düşünülebilir.

Şu beyitte şair, “senin köyünde (ey sevgili) darmadağın olmuş gönlümü toparlamam mümkün değil, çünkü yüz parça olan gönlümün her bir parçası senin bir itinin ağzındadır.” diyor. Bu söyleyişte “ta’n ve melamet” kelimeleri geçmiyor ama “dile düşmek, çekiştirmek” deyimlerinin anlamları var. Fuzûlî kendisini çekiştirenleri, ayıplayanları ite benzetmiş. Fuzûlî’yi ayıplayanlar kendi memleketinin halkıdır; çünkü sevgilinin bulunduğu yer aşğın vatanıdır.

Dil-i sâd-pâremi cem’ eylemek kûyunda müşkildür

Olur mu cem’e kâbil her itün ağzında bir pâre G sh.377

Alttaki beyitlerin ilkinde şair, kendini ayıplayanları riyakârlıkla suçluyor. Aşk Fuzûlî’yi onlardan ayırmış, farklı bir hale döndürmüştür. Bu farklı halinden dolayı toplun onu ayıplamış, ötekileştirmiştir. Aslında bu ötekileştirme karşılıklıdır; Fuzûlî de içinde bulunduğu toplumun yaşayışını, düşüncelerini, adetlerini beğenmediği için onlara “ehl-i riyâ” demiştir ve toplumuna yabancılaşmıştır; buna da şükrediyor. İkinci beyitte de buna benzer bir övünme vardır.

Tanımaz oldu meni ta’ne eden ehl-i riyâ

Şükr kim hâlümü ey ‘aşk diğer-gûn etdün G sh.291

Ey Fuzûlî her yeten ta’n eyler oldu hâlüme

Bu yeter ehl-i melâmet içre tahsînüm menüm G sh.330

Fuzûlî’nin daha çok melametten, gariplikten, yalnızlıktan, fakirlikten bahsettiği beyitlerinde genellikle kendisinden başka bir de “ötekiler” vardır. Fuzûlî, divanında bu “ben ve ötekiler” ayırımını çok hissettirir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde şair kendine “şifte” kendini ayıplayanlara, taşlayanlara, yani ötekilere de “ehl-i selâmet” demiştir. Bu sıfatlar kendisiyle ötekiler arasındaki yaşayış ve düşünüş farklılığını ifade eder. “Selameti, huzuru, refahı, emniyeti tercih edenler benim gibi âşıktan ya da kaçıkten yolunu ayırdı, ilgisini kesti; iyi ki onlarla benim aramda melamet taşıyla bir duvar meydana geldi” demiş Fuzûlî. Öteki beyitte “ötekiler”e “bağrı bütünler” diyor şair. Fuzûlî bu söze “âşık olmayanlar, dertsizler ya da acımasızlar” anlamı veriyor. Bu “bağrı bütünler” grubunun karşısında bir de “ciğeri pare” olanlar, yani dertliler, halden anlayanlar vardır; ancak bu grupta kendisinden başkası yoktur.

Kesdi ben şiften ehl-i selâmet yolunu

Bes ki etrâfuma cem’ oldu melâmet daşı G sh.399

Bağrı bütünler bana ta’n ederler müdâm

Hâlümü şerh etmeğe bir ciğeri pâre yoh G sh.184

Gariplik ve Gurbet

İnsanın kendini gurbette ve garip hissetmesi de yabancılaşma ve yalnızlık ile çok yakından ilgili bir durumdur. Aşağıdaki beyitlerinde Fuzûlî, kendi öz vatanında garip olduğunu söylüyor. “Öyle bir yerdeyim ki halkından hiç kimse bana ilgi göstermez, fırsat vermez. Derdimi söyleyip derman isteyebileceğim hiç kimse yok. Böyle sıkıntılı günlerde sersemlemiş, korkuya kapılmış, perişan bir haldeyim; bela ve sitem tuzağına tutulmuş, kendi vatanında serseri bir garip gibi kalmışım” diyor şair.

Bir diyâr içreyem ki halkından

Eylemez hiç kim mana pervâ K sh.76

Kimse yoh derdüm eylesem izhâr

Eyleyem andan iltimâs-i devâ

Menem munun kimi eyyâmnda serâsîme

Esîr-i dâm-i belâ vü sitem garîb-i diyâr K sh.30

Bu sözler, içinde bulunduğu toplum tarafından ötekileştirilmenin ifadesidir. Fuzûlî öyle itilmiş, öyle dışlanmış ki kendini yabancı bir ülkeye gitmiş gibi garip hissediyor. Dindaşları ve vatandaşları tarafından bu derece ötekileştirilmiş olması Fuzûlî'yi din değiştirmeyi, vatandan ayrılmayı düşünecek kadar bunalmıştır. Şu beyitleri Fuzûlî'nin bu bunalım anının ifadesidir.

'Aceb yoh eylesem ikrâh ehl-i imândan

Cemî'-i zümre-i İslâm'dan olup bî-zâr K sh.31

Necef'de bağlamayam Hak hidmetine kemer

Gidüp Firenk diyârına bağlayam zünnâr

Şu beytinde Mehmet Çelebi'ye “Halkın tümünden anlaşma-kaynaşma ipuçları, dayanakları kopmuş, kesilmiş, halkın birbiriyle ve benimle ülfeti yok; eğer senin de bana acıman ve yardımın olmasa bu diyarı terk edebilirim” diyen Fuzûlî, sonra gerçekten terk-i diyar etmiştir.

Cemî'-i halkdan kat eylemiş ser-rişte-i ülfet

Eğer sen hem terahhum kılmasan terk-i diyâr eyler K sh.77

Fuzûlî'nin gurbete gidişi herhalde Necef'ten Bağdat'a gitmesidir. Şair, Bağdat'ta Ayas Paşa'nın himayesinde kadrinin bilinmesi, kendisine değer verilmesi ümidiyle yaşadığı ilden ayrılıp gurbete gittiğini söylüyor bu beyitlerde. Fuzûlî, bulunduğu yerde kendisine, düşüncesine, ilmine, hünerine değer verilmediğini, bu yüzden oradan ayrıldığını söylüyor; bulunduğu şehirde değeri bilinmemiş, dışlanmış, ötekileştirilmiş olmalı ki oradan ayrılıp başka ile gitmekten başka çare bulamadığını belirtiyor.

Mana men olduğum menzilde râhat meyl edüp gelmez

Düşüp zahmetlere nâ-çâr men oldum taleb-kârı K sh.69

Hevâ-i seyr kıldum irtifâ'-ı kadr için zîrâ

Yerinde her metâ'ın pest olur elbette mikdârı

Revâc-i 'aşk vermek kasdına çıkdum diyârumdan

Hüner zayı'dür ol kişverde kim yohdur harîdârı

Mahabbet kılmağa izhâr-i gurbet ihtiyâr etdüm

Ne çâre yoh bu cinsin olduğum yerlerde bâzârı

Fakat yer değiştirmekle de rahat bulamamıştır Fuzûlî, bu beyitlerinde gurbette perişan olduğunu, huzur bulamadığını, kendine uygun bir ortam olmadığını bildiği için memleketine de dönemeyeceğini söylüyor.

Kalmışam gurbette hayrân zâr u giryân n'eyleyem

Haste vü rencûr u bimâr u perişân n'eyleyem G sh.312

Yâr ile ağyârı hem-dem görmeğe olsaydı sabr

Terk-i gurbet eyleyüp 'azm-i diyâr etmez m'idüm G sh.319

Fuzûlî alttaki beyitte kendisiyle dünya ve halk/ötekiler arasında bir mukayese yapıyor. "Ben garibim, gurbetteyim, sılıya da gidemiyorum, çünkü kavuşma mülkünün/sılanın yolu karmakarışık ve hilelerle dolu; ben saf-temiz kalpli birisiyim oysa dünya büyüleyici, aldatıcı nakışlarla/hilelerle dolu." Bu beyitteki "garip" sözcüğü gurbette olan, tanıdığı, eşi-dostu olmayan, yabancı, kimsesiz, zavallı, fakir vb. anlamları ifade eder. "Râh-i mülk-i vasl" silanın yolu demektir. "Dehr" mürsel mecaz ile insanlar/halk anlamına da gelir. Fuzûlî kendine "garip" derken hem doğup büyüdüğü yerden ayrı olduğunu hem de içinde yaşadığı topluma yabancı olduğunu ifade etmektedir. Fuzûlî halk tarafından dışlanmış, ötekileştirilmiştir. Kendisi için sılıya giden yol ve sıla hileler ve karışıklıklarla doludur, orada kendisini öteki olarak kabul eden yabancılar vardır; kendisi saf ve temiz kalpli olduğu için hilekâr ve riyakâr kişiler onu yabancı olarak görürler.

Men garîb ü râh-i mülk-i vasl pür teşvîş ü mekr

Men harîf-i sâde-levh ü dehr pür nakş-i füsûn G sh.356

Fakirlik

Zavallı, biçare, muhtaç anlamlarını ifade eden fakir sözü de yalnızlık ve kimsesizlik ifadesiyle birlikte kullanılan kelimelerdendir. "Onun fakirlikten bahsetmesini ve fakirlikle iftihar etmesini dünyevî nimetlere kıymet

vermemek olduğunu belirtmeliyiz. Ondaki fakirlik mefhumunu, şairin havasında yaşadığı mistik iklimin icaplarından sayabiliriz” diyor Karahan (1989:179). Ancak “fakr ve fakir” kelimelerinin tasavvufi anlamları yanında gerçek anlamları ve sosyal boyutları da düşünülebilir; zaten Fuzûlî tasavvufi anlam kastederken “fakr” kelimesini kullanmıştır; “fakir” sözcüğünü ise daha çok “zavallı, biçare, yoksul, muhtaç” gibi anlamlarda, bazen de tevazu ifadesi için söylemiştir. Yunus’un kendine “derviş, miskin” dediği gibi, aynı anlamı ifade edecek şekilde, Fuzûlî de kendine “fakir” demiştir; nitekim bazen “miskin” sözcüğünü kullandığı da görülür. Aşağıdaki beyitlerde “fakr” kelimesi de tasavvufi anlam taşımadan yoksul, yoksulluk, muhtaçlık manasındadır. Şair bu beyitlerinde “bu yoksulluk, bu ihtiyaç içerisinde benim rahat ve huzur bulmam imkânsız. Bu yalnızlık köşesinde bu yoksulluk ile o derece yok olmuşum ki dünyada bana ait bir zerre bile yok. Mademki felek bütün yoksulluğu, tüm muhtaçlığı bana vermiş, benim de feleği umursamamam, yok saymam doğru olmaz mı?” diyor.

Bu fakr ilen ki menüm rahâtum durur müşkil

Bu hâl ilen ki menüm dirliğüm durur düşvâr K sh.30

Künc-i ‘uzletde fakr u fâka ile

Olmuşam öyle mahv kim meselâ K sh.75

Merkez-i hâki etse zîr ü zeber

Bulamaz gerdümi nesîm-i sabâ

Mana vermiş cihan kamu fakrin

N'ola etsem cihâna istiğnâ K sh.76

Alttaki beyitte şair kendini “fakir, bî-ser ü pâ, kem-terin bende, kemîne gedâ” sözleriyle tavsif ediyor. Fuzûlî'nin kendisine yoksul, muhtaç, aciz, zavallı; başsız-ayaksız, darmadağınık; aşağılık köle, hakir dilenci sıfatlarını yakıştırmaması tevazu ifadesi sayılabilirse de toplumun onu öyle gördüğü anlamını da doğurabilir ve itilmişliğin, dışlanmışlığın, ötekileştirilmişliğin, yalnız bırakılmışlığın sonucu olarak kendini gerçekten aciz, zavallı olarak görmenin yarattığı söylemler olarak da düşünülebilir.

Men kimem bir fakir ü bî-ser ü pâ

Kem-terîn bende vü kemîne gedâ K sh.75

Alttaki beyitlerde ve rubaide şair yine fakir sözcüğü ile kendisini “zavallı, biçare, yoksul, muhtaç” olarak vasıflandırıyor. Gazel beyitlerinin ilkinde Fuzûlî, “ben fakirim, sen zenginsin; güzellik zekâtını bana ver; zekât vermek sana, almak da bana vacip olmuştur” diyor ve sevgiliye söyler görünerek zekât istiyor. İkincisinde “bana, sevgilin bir melektir diyorlardı, fakat beni böyle fakir, zavallı, aciz duruma düşürdüğünü görünce, hayır o senin için gökten inmiş bir beladır dediler” diyen Fuzûlî, fakirliğin kendisinin kaderi, nasibi olduğunu söylüyor. Üçüncüsünde “ben fakirim, kimse bana saygı duymuyorsa duymasın, benim kendime gösterdiğim saygı bana

yeter” diyerek fakirliğiyle birlikte yalnızlığını da ifade etmiştir. Bu söyleyişte yalnız insanın kendi kendine yetme çabası vardır. Rubaide ise ikinci şahıs/sevgili Fuzûlî’ye “ey zavallı, ey aciz kişi” anlamında “ey fakir” diye hitap ediyor. Fuzûlî’nin kendini zavallı, biçare, yoksul, olarak görmesi, ötekileştirilmiş olmanın ve yalnızlık, kimsesizlik duygusunun belirtisidir.

Men fakîrem sen gâni vergil zekât-i hüsn kim

Şer’ içinde hem banadur hem sana vâcib zekât G sh.164

Mana derlerdi evvel bir melekdür sevdiğün hâlâ

Görenler men fakîri gökden inmiş bir belâ derler G sh.204

Bir fakîrem durmasın kimse bana ta’zim için

Kanda gitsem ey gözüm su sep gubâr-i rahuma G sh.366

Dedüm lebine lâ'l-i Bedahşân'dur bu

Güldü dedi ey fakîr bühtândur bu

Bir daşa ne reng ile kılırsan nisbet

Şîrin ü şeker-feşân u handândır bu Rb sh.517

Fuzûlî, bazen fakirlikten şikâyet eder; bazen “fakirim ama dünya nimetleri için sultanlara minnet etmem” diyerek istiğna gösterir ve mağrur bir eda takınır, hatta fakirliğin kendisine üstünlük kazandırdığını söyler; “fakirlik sultanlıktır” der. Fuzûlî’nin divanında, bir yandan tevazu bir yandan gurur ve azamet ifade eden beyitlere çok rastlanır; bu ve bunun gibi söyleyişlerin, ötekileştirilmiş kişinin kendi kendine yetme düşüncesiyle, içinde bulunduğu ve yabancılaştığı topluma karşı saldırgan başkaldırıları olduğu söylenebilir. Tasavvufi anlam da verilebilen alttaki gazel beytinde şair, hadis olarak söylenen “fakirliğimle övünürüm” sözünü hatırlatacak şekilde, yoksullukla övünüyor. “Ey Fuzûlî, insanların şerefi yoksulluk imiş, sen kendine fakirlerden başkasını arkadaş edinme” diyerek fakirliğin insana şeref verdiğini ifade etmiş. Fahriye beytinde ise Fuzûlî, görünüşünün fakir ama gönlünün zengin olduğunu söylüyor. Diğer fahriye beytinde de dünya nimetleri için sultanlara minnet etmeyeceğini, kendisinin fakirlik ve kanaat gibi bir devletin sultanı olduğunu söylüyor.

Dış dünyayı tehlikeli bir alan olarak algılama ve insanlara güvenmeme sonucu geliştirilen bir diğer yalıtım mekanizmasında kişi, diğer insanlardan bağımsızlaşarak iç ve dış ihtiyaçlarının onlar tarafından etkilenmesine karşı önlem almaya çalışır. Böyle bir insan için amaç, “ kendi kendine yeterli olmak” ve “ kimseye muhtaç olmamaktır.” (GEÇTAN 1996:71)

Fakr imiş fakr Fuzûlî şeref-i ehl-i vücûd

Özüne eyleme hem-dem fukarâdan gayrı G sh.396

Sûretüm fakr ü sîretüm mün'im

Hey'etüm mûr ü himmetüm 'ankâ K sh.76

Devlet-i dünyâ için çekmen selâtin minnetin

Fakr sultanı menem kim devletümdür câvidân K sh.97

Alttaki beyitte de Fuzûlî, fakirliğin hiçbir şeyde, aşkta dahi karşılık beklememek olduğuna işaret etmiş; “beni Vâmık ve Ferhâd gibi rüsva âşıklara benzetmeyin, ben fakirim o bencillerle beni bir tutmayın” diyerek, fakirliği âşıklıktan ayırmış ya da âşıklığın daha üst bir derecesi olarak göstermiştir.

Vâmık u Ferhâd tek rüsvâyâ kılman nisbetüm

Bir fakirem sanmanız ol hod-nümâlardan meni G sh.416

Kimsesizlik

Kimsesizlik, yalnızlık ile çok yakından ilgili hatta aynı anlamı taşımakla birlikte hamisizliği ve korumasızlığı da ifade eder. Güçsüz, kimsesiz, hamisiz, fakir kimseler ve toplumlar zulüm altında kalır. Fuzûlî zulme uğramışlıktan bahsederken, kendi kimsesizliğinden ve yalnızlığından da bahsetmektedir. “Fuzûlî’de bir mazlumun ruh haleti yaşıyor” (Karahana 1989:173). O, Hz. Hüseyin’den başlayarak, bütün Kerbelâ ve Irak-ı Arap Şii halkını mazlum olarak görmektedir. Bu kadarla da kalmıyor, o bütün dünya varlıklarını mazlum olarak tahayyül ediyor. Bu beyitte “bu mülk” sözünden kasıt Kerbelâ ve civarıdır.

Ey felek bi'llah nedür mûcib ki bu mülk ehline

Cevri bî-had etdün ü bî-dâdı kıldun bî-şümâr K sh.115

Hz. Ali övgüsünde yazılan kasidenin bir bölümünde şair, yersiz-yurtsuzluğundan, fakirliğinden, şikâyet etmektedir. Etrafında dertlerini anlatacak kimse bulunmayan Fuzûlî, kendi kimsesizliğinden, yalnızlığından, insanların vefasızlığından Hz. Ali’ye dert yarıyor.

Ne seyr kılmağa pergâr tek tenümde tûvân

Ne nokta tek bir arada oturmağa yer var K sh.30

Hezâr gam müteveccih mana bu hem bir gam

Ki yoh durur gam-i dil zâhir etmeğe gam-hâr

Kimi ki dost dedüm çıhdı düşmen-i cânım

Kimi ki yâr dedüm oldu âkıbet ağyâr

Talihsizlik

Kaderden, talihten, felekten yakınma Fuzûlî’de çok görülen ifadelerdir. İnsanın yaşantısının kendisi tarafından değil, kader, talih ya da başkaları tarafından belirlendiği düşüncesi, kişinin kendini güçsüz hissetmesini, böylece hem kendi benliğine hem çevresine yabancılaşmasını ve yalnızlık duygusuna kapılmasını doğurur.

Alttaki beyitlerde Fuzûlî, talihini uğursuz, aciz ve düşkün, bahtını etkisiz ve kara sıfatlarıyla birleştiriyor. Fuzûlî, talihinin uğursuz ve aciz olmasından dolayı hiç mutlu olamamış; bahtının karalığı, etkisizliği, hiç uyanmaması yüzünden devrin zulmüne yenik düşmüş, arzularına ulaşamamış, ne yapacağını bilemeden, donuk bir vaziyette, hep ayrılık acısıyla ağlaya inleye ömrü tükenmiş; yine talihsizliği onu, halk içinde saygıdeğer bir kişi iken hor görülen birisi durumuna düşürmüştür.

Bir gün bize sa'âdet-i vasl etmedün nasîb

Bizden götür nuhûsetün ey tâlî’-i zebûn G sh. 355

Ey Fuzûlî kalmışam hayretde bilmen n'eyleyem

Devr zâlim baht nâ-fercam taleb çoh ‘ömr az G Sh. 238

Şeb-i hicrân yanar cânım töker kan çeşm-i giryânum

Uyardur halkı efgânım kara bahtum uyanmaz mı G Sh. 388

Elünden dâdlar ey ahter-i baht-i siyâhum kim

Meni halk içre âlî-kadr iken gayette hâr etdün Kt Sh.486

Pişmanlık

Fuzûlî, yaptığı her işin sonucunda pişmanlık duyduğunu şu beyitte ifade ediyor. Pişmanlık çoğunlukla yaptığı işin sonucunu beğenmeme ve başkalarına beğendirememe durumunda ortaya çıkar. Halktan hiç kimse Fuzûlî’nin davranışlarını beğenmiyor ise bundan doğan pişmanlık da ötekileştirilmiş olama ile ilgilidir. Bu pişmanlıklar Fuzûlî’yi çevresinden, içinde bulunduğu toplumdaki uzaklaştırmış, onu yalnızlık, çaresizlik, ümitsizlik içine düşürmüştür.

Ne tâlî’dür bu kim ‘âlemde âğâz etmedüm bir iş

Kim ol işden ser-encâm etmedüm hâsıl peşimanlığ G sh.270

Ötekini Suçlama

“Hakkımız olanı alamadığımız ya da önem verdiğimiz bir insan beklentilerimiz doğrultusunda davranmadığında yaşanan duygu kızgınlıktır” (GEÇTAN, 1996:54). Bu gibi olayların tekrarından doğan kızgınlıkların birikimi kişide umutsuz, kendini kimsesiz hisseden, bedbin, güvensiz, kızgın, saldırgan kişilikler meydana getirir.

“Fuzûlî, kendini eleştirenleri ve değerini takdir etmeyenleri, cahillik ve kıskançlık ile itham etmiştir” (Karahan 1989:185). Bu da toplum içinde ötekileşmiş ve yabancılaşmış bir kişinin “ötekilere” hücum ile kendini savunma tepkisi sayılabilir.

Ülfet hemîşe fer'î olur âşnâlığün

Câhil fazîlet ehli ile âşnâ degül Kt sh.488

Gam degül ehl-i gazez eylerse menden men'-i hayr

Gam degül ehl-i hased bağlarsa men miskîne kîn Kt sh.492

Muttasıl ma'rifet ehlini ayahlara salup

Felek-i sifle kılur mihnet ü gam pâ-mâli Kt sh.493

Sonuç

Fuzûlî'nin şiirinin önemli bir teması yalnızlık ve kimsesizliktir. Buna bağlı olarak acizlik ve fakirlik, talihsizlik ve nasipsizlik, hicran ve hüzn, mihnet ve gam, mazlumiyyet ve melamet gibi temalar da yalnızlıkla birlikte ya da onu ifade edecek şekilde, onun şiirinde yer alır. Onun şiirinde ağırlıklı olarak görülen aşk teması ve tasavvuf düşüncesi dahi yalnızlığının doğurduğu hususlardır. Tasavvuf düşüncesi, tecrit esasına dayandığı için, yalnızlığın ifadesine çok müsait bir yol açar. Diğer bir deyişle yalnızlık, uzlet, tecrit tasavvufi ifadede en çok yararlanılan kavramlardır. “Aşk ve ıstırap şairi olarak tanınan Fuzûlî'nin aşk telakkisi tamamıyla platoniktir.” Faruk K. Timurtaş'ın (2000:249) bu ifadesi genel bir kanaattir. “Platonik aşk”a, gerçekte olmayan hayalde kalan aşk, bir sevgiliye yönelmeyen aşk, maşuksuz aşk, sadece aşk, yalnız aşk ya da tek başına aşk anlamları verilebilirse, Fuzûlî'nin, aşkı tek başına yaşadığı, başka ifadeyle, yalnızlığın hüznünü aşk hicranına dönüştürdüğü söylenebilir.

Fuzûlî'nin psikolojisini, eserlerine yansıyan kişiliğini etkileyen en önemli etken, onun hayatından ve yaşadığı sosyal ortamdan kaynaklanan yalnız kalmışlığıdır. O, toplumuna yabancılaşmış, toplumu tarafından ötekileştirilmiş ve gerçek bir yalnızlık yaşamıştır. İşte bu yalnızlık Fuzûlî'nin ruhundan üstün sanat eserleri çıkarmıştır.

Kaynaklar

- Akyüz, Kenan vd. (1958), *Fuzulî Türkçe Divan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Geçtan, Engin (1996), *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Karahan, Abdülkadir (1989), *Fuzûlî Muhiti, Hayatı, ve Şahsiyeti*, K.B. Yay, Ankara.
- Kesik, Beyhan (2004), *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telakkileri*, Malatya.
- Kızılçelik, Sezgin ve Erjem, Yaşar(1992), *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, İstanbul.
- Mazıoğlu, Hasibe (1997) *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, TDK Yay. Ankara.
- Mengi, Mine; (1995), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay. Ankara.
- Mengi, Mine (1996), *Fuzûlî'nin Şiirlerini Kalıcı Kılan Bazı Üslûp Özellikleri*, “Fuzûlî Kitabı (500.

Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri)", İstanbul.

Selçuk, Bahir (2007), *Fuzûlî'de Melâmet Kavramı*, "Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi", Cilt 16, Sayı 2, s.487-502.

Şentürk, Ahmet Atilla (1996), *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Timurtaş, Faruk K. (2000), *Tarih içinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yay. İstanbul.